

Гомілко О.Є.
СУСПІЛЬСТВО ЯК АНТРОПОЛОГІЧНА СИТУАЦІЯ

Онтологічна значущість суспільства. Суспільство обіймає життя людей в їх діяльності. Його онтологічна значущість полягає в тому, що у вигляді суспільства існує спільна людям реальність, котра поєднує їх життя в єдине ціле і котру людські індивіди поділяють один з одним. Саме суспільство і його загальний вираз – соціальність – складають той чинник буття, котрий зазвичай сприймається як такий, що специфікує людину в її онтологічній сутності, тобто виокремлює її як рід буття, унікальне суще з-поміж інших. Соціальність разом з культурністю (у більш широкому сенсі перша є однією з іпостасей другої) складає онтологічну альтернативу всім натуральним, суто природним визначенням і ознакам буття. Серед останніх, зазвичай, чи не першою називають тіло людини. Якщо, слідуючи цій настанові, вбачати у людській тілесності суто природний феномен (як це звичайно робилося і робиться у відповідності до відомого стереотипу), то не може бути, здається, двох інших настільки несумісних сутностей, ніж людське тіло та соціальний устрій. Наш аналіз суспільного виміру тілесності, так само як і тілесного виміру суспільності, покликаний спростувати цю хибну самоочевидність і встановити між цими двома феноменами відношення не протиставлення та взаємовиключення, а взаємної кореляції та залежності.

Теоретичну можливість такого погляду створює *філософська антропологія*, згідно базової світоглядної настанови котрої людина утворює висхідний пункт філософування, а будь-які реалії (у тому числі реалії суспільного життя) повинні розглядатися у відношенні до неї. Метафізична сутність антропології полягає в тому, щоб надати онтологічній ваги вітальним, психічним, соматичним чинникам людського існування. Тобто надати останнім статусу умови можливості розуміння людського буття, його змісту та обшару. Ми виходимо з того, що філософська антропологія є не просто однією з “філософських дисциплін”, тобто *частин*, підрозділів філософії, а *універсальною метафізичною позицією*, котра має свій всеохоплюючий погляд на речі і власну теоретичну мову для опису та вирішення філософських питань.

Зміст антропологічної ситуації. З огляду на вищезазначене, будь-які реалії чи то природи, чи то суспільства, чи то духу постають як *антропологічні феномени*. Як антропологічний феномен, суспільство є *середовищем людського існування*. Система суспільних відносин, сукупність і взаємодія соціальних інститутів, перетинання інтересів суспільних верств та економічний лад, з огляду на цілісний феномен людини утворюють певну *антропологічну ситуацію*, тобто композицію взаємопов'язаних умов можливості існування людини в єдності її вітальних, психічних, соматичних вимірів. Причому кожне суспільство створює власну, лише йому властиву антропологічну ситуацію. Саме остання є тією реальністю і поняттям, котра опосередковує екзистенційну дійсність життєвого світу з одного боку і соціокультурну дійсність суспільства з іншого. Окрім суспільних інститутів чи правових встановлень, суспільна специфіка визначена тим, які можливості людського самоздійснення припускаються соціумом, а які унеможливлені.

Відтак постає питання: яким чином можна схарактеризувати антропологічну ситуацію? Адже зрозуміло, що вона залучає до своєї структури безліч складових. Різноманітність чинників, що складають антропологічну ситуацію, загалом відповідає багатоаспектності положення людини у світі. До речі, саме через цю багатовимірність та різноманітність досі залишаються практично нездійсненими теоретичні проекти створення синтетичної “науки про людину”, котра мала б за предмет людини як цілісний феномен, вивчаючи його у взаємопов'язаності та взаємообумовленості чинників, що складають людське буття. Як нам здається, реалізація цього проекту у вигляді створення особливої *науки* з власним пізнавальним апаратом, методами дослідження, процедурами верифікації знання тощо є неможливою з огляду на синтетичний характер цього завдання з одного боку і з огляду на аналітичність науки з другого. Аналітична природа наукового розуму, предметний принцип організації знання разом з критеріями об'єктивності та точності унеможливають здійснення проекту створення синтетичної науки про людину.

Втім, сказане не означає, що даний проект нездійснений в іншій, світоглядній формі. Світоглядно-метафізичною реалізацією його і є філософська антропологія з різноманітними своїми відгалуженнями та модифікаціями. Людина ж як цілісний феномен, котрий обіймає всю сукупність вимірів людського буття і разом з тим визначається у своїй єдності, постає саме як антропологічна ситуація. Відтак, питання про осягнення змісту антропологічної ситуації набуває значення розкриття феномену людини в її цілісності.

Людина як можливість буття: випадок і подія. Будь-яке суще, і людина у цьому сенсі не є винятком, характеризується через *сукупність можливостей свого існування*. Що є можливим для людини як особливого сущого? – ось питання, відповідь на яке зобразить людину у її онтологічній специфіці. Але специфіку неможливо визначити поза тією єдністю, у котру специфічні ознаки збирає *сутність* явища, що аналізується. Коло можливого не дорівнює всьому, що *трапилося* з тим чи іншим сущим.

У відомій античній оповіді орел скинув черепаха на сяючу лисину філософа, але цей *випадок*

не вказує на політ як природню для черепахи можливість. Її можуть скинути згори, але чи вона може впасти, бо політ належить до специфічних можливостей орла, а не черепахи. Бо тільки з орлом ця можливість пов'язана *сутнісно*, маніфестуючи в цій істоті феномен птаха. Політ для орла і загалом для птахів – це не випадок, а *подія* їхнього буття: не те, що з ними трапилося через ті чи інші обставини, а те, що з ними *відбулося*.

Відтак доходимо висновку: буттєву своєрідність окремого суцього характеризує не взагалі все, можливе у його існуванні (сукупність всього, що трапляється і може трапитися), а те, що є можливим для нього у співмірності з його природою, буттєвою сутністю (тобто те, що може з ним відбутися як подія, внутрішньо пов'язана з його сутністю і уможливлена нею). Справжні можливості існування – це можливості, створені сутністю суцього, що мають її за власну основу. Стосовно феномену людини, котрий ми зараз розглядаємо, це означає, що коло онтологічних можливостей людини повинно виявлятися не через суто емпіричне споглядання і таку ж констатацію, а враховувати *сутність людини* та виходити з неї.

Сутнісна ознака людини: самовизначення. Сутнісною ознакою людини є те, що все, що людина має – всі якості, котрих набуває, всі її досягнення, всі властиві її форми буття тощо – не є її зовнішніми, від початку даними властивостями, а набуті нею самою у процесі існування шляхом власних зусиль, прикладання свого розуму, волі. Іншими словами, людина як суще є не природна даність, а те, чим сама людина стала через власні зусилля: вона є тим, чого сама досягла. Тобто свої ознаки та характерні риси людина отримує шляхом *самовизначення*. Тільки те, що з'являється для людини та у людині через акти і зусилля самовизначення, дійсно характеризує людину і утворює коло можливостей її існування. Відтак буттєві можливості людини – це можливості її самоздійснення.

Це загальне і досить розгорнуте методологічне зауваження знадобилося нам для того, щоб набула теоретичної чинності теза, важлива для нашого розгляду суспільства як антропологічного феномену. Суть тези: антропологічна ситуація схарактеризовується через можливості людського буття, котрі їй властиві; саме ж буття людини є процесом самовизначення, самоздійснення. Відтак, антропологічна ситуація схарактеризовується не через безліч своїх емпіричних складових і не через абстрактні можливості існування, котрі можуть з нею пов'язуватися, а лише через *передбачувані нею і нею обумовлені можливості людського самоздійснення* – тобто можливості самореалізації людини у своєму бутті, що дорівнює можливості феномену буття як процесу самовизначення певного суцього (людини).

Суспільство як антропологічна ситуація. Тепер цю загальну констатацію щодо змісту антропологічної ситуації обернемо на суспільство, котре цікавить нас саме як антропологічний феномен, тобто розглянемо суспільний лад через ситуацію людського існування, яка ним створюється. Відносно суспільної дійсності сказане означає: окрім соціальних інститутів чи правових встановлень, суспільна специфіка визначена тим, які можливості людського самоздійснення припускаються соціумом, а які унеможливаються. Саме суспільство виступає як умова можливості людських самовизначень, створюючи одні життєві перспективи і унеможливаючи інші.

Можливості людського існування, створювані суспільством, не є чимось віртуальним або абстрактним. Вони втілені та унаочнені у формах господарювання, системі освіти та світоглядних настановах, у моральних цінностях та правових встановленнях – власне, у всій тій сукупності відношень і форм спільного життя людей, котра дістає узагальнену назву “суспільний лад”. Зрозуміло, що суспільний лад – як устрій та порядок спільного життя людей, який створює з людських індивідів спільноту, а з їх окремих існувань виробляє загальне буття – не є безвідносним до людини. Навпаки, певний суспільний лад передбачає відповідний людський тип і вимагає цього типу людини як учасника суспільних відносин.

Людина як антропологічний тип. Ця констатація є загальноновизнаним пунктом соціальної теорії, але зазвичай відповідний соціальному ладу людський тип визначають через інтелектуальні здібності, погляди, світоглядні настанови, моральні якості, практичні вміння та інші вправності людської особистості. За межами соціальної особистості зазвичай залишається її *тілесний вимір*. Це не є випадковою неухважністю дослідницької свідомості, котра вивчає автентичний специфічному соціальному устрою людський тип. Забуття людини в її тілесності є наслідком тієї редукації людини до постаті самосвідомого суб'єкта, яка є сутнісною рисою позиції новоевропейської метафізики. Відтак, *повернення людині тіла* стає теоретичною вимогою, котрою долаються теоретичні і світоглядні обмеження класичної новоевропейської метафізики.

Неодмінною складовою людського типу, котрий відповідає тому чи іншому соціальному устрою, є певна тілесна організація людини. Суспільство накладає відбиток не тільки на людський розум, почуття чи прагнення. Не менш істотний відбиток воно накладає на людську плоть, формуючи її відповідно до своїх потреб. І якщо загалом людський тип даного суспільства є унаочненням і конкретним втіленням можливостей самовизначення людини, передбачених цим суспільством, то і відповідне суспільству людське тіло маніфестує можливості людського самоздійснення не менш наочно. Образно кажучи, в самій плоті людини викарбувано те, що

людина цього суспільства може, на що вона взагалі здатна (у тому числі фізично), а що є для неї закритим чи недосяжним.

Ступеня теоретичної самоочевидності досягла методологічна настанова про те, що кожному суспільному ладу відповідає своя характерна особистість: соціально продукований, транслований та відтворюваний образ людської особи. Так само очевидним повинно стати й розуміння того, що суспільному ладу відповідає особлива *людська тілесність* – форма тіла, стан здоров'я, розвиток тієї чи іншої групи м'язів, навички специфічних тілесних рухів та реакцій, ритм дихання, мімічні маски, комплекси відчуттів тощо, тобто комплекс різноманітних соматичних, вітальних, психічних відмінностей, котрий у своїй єдності та сукупності утворює окремий *антропологічний тип* – тілесно специфіковану людину.

Тіло особистості. Людина існує в суспільстві не лише як певна особистість, а й як певна тіло. Причому форма її тілесності є не тільки відбитком її суспільного стану та образу життя. Тіло є активним учасником суспільного буття. Розвиток тілесних сил людини створює ту тілесну форму, яка тільки уможливує існування людської особи у відповідному соціумі, робить її придатною для виконання різноманітних занять, котрі утворюють у своїй сукупності феномен суспільного буття. Без відповідних якостей плоті та психіки людина нездатна бути учасником різноманітних суспільних практик. Її вироблення у власне людину відбувається не лише у інтелектуальній, вольовій, моральній площині, а й у площині тілесності. Так само, як існує особистість для цього суспільства, так само виникає та репродукується тіло для цього суспільства.

Констатувавши у загальному вигляді наявність взаємодетермінативного зв'язку між людською тілесністю та суспільним ладом, розглянемо особливості цього зв'язку докладніше.

Зв'язок соціальності та тілесності. Передусім слід зазначити недостатність односпрямованої детерміністичної парадигми для характеристики зв'язку між суспільством та людською тілесністю. Звичайно, особливості соціальної реальності і властивих їй форм діяльності найбільш наочно відтворюються в параметрах та властивостях людської плоті. Але разом з тим, тілесна форма має зворотній вплив на структуру і продуктивність діяльності. Не лише тілесність зумовлена образом життя, а й *modus vivendi* складається у неабиякій залежності від особливостей людської плоті.

Ця констатація є справедливою в загальнотеоретичному плані. Тобто у співставленні соціальності та тілесності як різних початків буття, відмінних одна від одної онтологічних сутностей. Очевидно, що весь поступ людської цивілізації з її перших винаходів знаходився у постійній залежності від властивостей людського тіла. Сила м'язів, рухливість, прямоходіння, кисті рук, сприйнятливості органів відчуттів – все це зумовлювало форми суспільного прогресу, виникнення тих чи інших видів діяльності.

Не слід забувати, що формування саме людського тіла складає головний зміст передісторії людини – антропогенезу. Але виникнення *Homo sapiens* не означає втрати антропологічним чинником своєї ваги та значення для подальшої історії людства. Просто відтепер на перший план виходять інші, більш тонкі тілесні розрізнення та властивості, пов'язані передусім з *динамікою тіла*, а не з його видовою конституцією. Втім, завершення (якщо можна так казати з огляду на історичні зміни людського тіла) антропогенезу у суто біологічному сенсі не призводить до антропологічної одноманітності людства і не кладе край трансформаціям людського організму. Етнічна різноманітність людства втілюється й у антропологічну різноманітність. Строката етнографічна мапа світу відбиває й антропологічну строкатість людства.

Теж саме можна сказати й щодо історичної трансформації людського організму та статури. Дослідженню цього питання не надається належної уваги, але навіть окремі найнаочніші спостереження у цій галузі є вельми красномовними і переконливими. Для прикладу достатньо послатися на явище акселерації. Порівняння речей та ще більше – одягу минулих століть з сучасними, свідчить про те, що людство зростає у буквальному фізичному сенсі слова. Лати середньовічного лицаря зміг би одягнути не кожний сучасний школяр вже 13-14 річного віку. Ще більших змін зазнає *стан* людського організму, надто у нинішньому сторіччі у зв'язку з суцільною урбанізацією та екологічною кризою.

Узагальнюючи сказане, можна констатувати, що у загальнотеоретичному плані людську тілесність не можна розглядати як лише похідну від соціального буття, тобто як суспільний епіфеномен. Тілесність у своїй конкретній визначеності складає один з вагомих чинників та передумов суспільного життя. Між соціальністю та тілесністю існують відношення не однієї причинно-наслідкової залежності, а взаємообумовленості і відтак – онтологічної кореляції.